

DE OPSLUITING VAN COLLABORATEURS ALS PROEFTUIN VOOR
PENITENTIAIRE VERNIEUWING
Het Belgische en Nederlandse gevangeniswezen
tussen 1946 en 1950

HELEN GREVERS *

JEAN DUPRÉEL, DE BELGISCHE DIRECTEUR-GENERAAL VAN HET GEVANGENISWEZEN, CONCLUDEERDE IN NOVEMBER 1948 TIJDENS EEN LEZING VOOR DE HOGE RAAD DER GEVANGENISSEN: “DE MASSALE OPSLUITING VAN TIENDUIZENDEN PERSONEN, AANGEKLAAGD WEGENS MISDRIJVEN TEGEN DE VEILIGHEID VAN DE STAAT, HEEFT VOOR HET BEHEER DER GEVANGENISSEN EEN BUITENGEWONE PROEFNEMING UITGEMAAKT.” HIJ VOEGDE HIERAAN TOE: “WIL DIT ZEGGEN DAT DEZE RUIME PROEFNEMING ZONDER INVLOED ZAL BLIJVEN OP DE EVOLUTIE VAN ONS STRAFSTELSEL? VOORZEKER NIET. DEZE INVLOED BESTAAT EN IS DIEP GEWORTELD”¹. IN NEDERLAND VERKLAARDE DE COMMISSIE VOOR DE VERDERE UITBOUW VAN HET GEVANGENISWEZEN AL IN 1947 “DE MASSA DER INGESLOTENEN STELDE HET GEVANGENISWEZEN (...) VOOR GEHEEL NIEUWE PROBLEMEN, DIE OM EEN SNELLE OPLOSSING VROEGEN”². HOE DEZE PENITENTIAIRE ‘PROEFNEMING’ MET COLLABORATEURS ZICH TUSSEN 1946 EN 1950 IN ZOWEL BELGIË ALS NEDERLAND VOLTROK, IS HET ONDERWERP VAN DEZE BIJDRAGE.

I. Inleiding

De ontwikkeling van het gevangeniswezen vormt een afspiegeling van maatschappelijke veranderingen. Politieke, sociale en economische bewegingen werken immers altijd door in het gevangenisbeleid. Strafinrichtingen zijn daarom constant onderhevig aan verandering³. Evolutie van het gevangeniswezen kan tijdens een regimewisseling nog sterker zijn omdat in een dergelijke periode betrokkenen het gevoel hebben dat het doorvoeren van vernieuwing meer dan ooit mogelijk is⁴. Dit vooropgesteld, is het nuttig strafinrichtingen te bestuderen gedurende de periode van regimewisseling en te kijken naar de eventuele veranderingen die in de strafinrichtingen optreden. In het bijzonder is deze periode voor de gevangenis als zodanig interessant omdat tijdens een regimewisseling de gevangenis een belangrijke plek inneemt als bewaarplaats voor de medestanders van het oude regime.

1 JEAN DUPRÉEL, “Lessen te trekken uit de strafbehandeling der gedetineerden voor misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de Staat”, in *Bulletin van het bestuur der Gevangeniswezen. Ministerie van Justitie: Studiebureau van het Bestuur der Gevangeniswezen*, 1949 – 1, p. 1-2.

2 COMMISSIE FICK, *Rapport van de commissie voor de verdere uitbouw van het gevangeniswezen*, Den Haag, 1947, p. 6.

3 PATRICIA O'BRIEN, “The prison on the continent: Europe, 1865-1965”, in NORVAL MORRIS & DAVID J. ROTHMAN (eds.), *The Oxford history of the prison*, New York, 1998, p. 178-179; HERMAN FRANKE, *Twee eeuwen gevangen. Misdad en straf in Nederland. De geschiedenis van het gevangeniswezen in Nederland vanaf het einde van de achttiende eeuw – beschrijving van het gevangenisleven – het emancipatieproces van gevangenen – denkbeelden over misdad en straf*, Utrecht, 1990, p. 765.

4 IDO DE HAAN, *Politieke reconstructie. Een nieuw begin in de politieke geschiedenis*, Utrecht, 2004, p. 16.

Tijdens de bevrijding in 1944-1945 werden tienduizenden Belgische en Nederlandse collaborateurs opgesloten. De strafinrichtingen waren echter niet berekend op zoveel gevangenen en er moest veel geïmproviseerd worden. Dat er iets moest gebeuren met de grote groep geïnterneerde collaborateurs was snel duidelijk. Vanaf 1945 boog in beide landen een groep penitentiare professionals, bestaande uit ondermeer juristen en criminologen, zich over hen. Voor deze groep lag het al snel vast dat de collaborateurs geresocialiseerd, ofwel 'heropgevoed' moesten worden. Met dit doel voor ogen werd in België de Dienst Wederopvoeding Reclassering en Voogdij (DWRV) opgericht en in Nederland de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD). De beoogde resocialisatie van de collaborateurs kon echter niet in het bestaande gevangenisstelsel vorm krijgen. Gevangenisvenen waren op dat moment nog niet volledig gericht op resocialisatie. Straf stond daarentegen nog veelal in het teken van vergelding en in veel inrichtingen was individuele opsluiting gebruikelijk. Om het bestaande gevangeniswezen te veranderen was in Nederland in maart 1946 de Commissie Fick opgericht, een commissie die onderzocht welke mogelijkheden er bestonden voor de vernieuwing van het gevangeniswezen⁵. Tendensen om het gevangeniswezen te vernieuwen, bestonden al langer en vanaf het Interbellum was gestreefd naar een gevangenisregime dat de delinquenten beter zou voorbereiden op de terugkeer in de 'vrije' maatschappij. De verschrikkingen van het nationaal-socialisme gaven echter pas na 1945 een beslissende impuls om vernieuwingen met het oog op resocialisatie daadwerkelijk door te voeren.

In de bestaande literatuur over de bestraffing van collaboratie staat de nationale politieke besluitvorming en de politieke gevolgen hiervan vaak voorop⁶. Dieper liggende sociale en transnationale processen worden hierbij vaak buiten beschouwing gelaten. Een comparatieve benadering naar de bestraffing van collaboratie die verder reikt dan de bestudering in een zuiver nationaal historisch kader, zou dergelijke processen wel bloot kunnen leggen. Nieuwe inzichten zijn dan te verwachten. Zo valt bijvoorbeeld direct op dat na de Eerste Wereldoorlog in België soortgelijke ontwikkelingen in het gevangeniswezen plaatsvonden als na de Tweede Wereldoorlog. Een grote groep Belgische ambtenaren en politici werden tijdens de Eerste Wereldoorlog door de

⁵ COMMISSIE FICK, *Rapport...*

⁶ Bijvoorbeeld: A.D. BELINFANTE, *In plaats van Bijtjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog*, Assen, 1978 (Belinfante werd kort na de oorlog benoemd tot jurist voor wetgeving en beleidszaken aan het Directoraat-Generaal voor de bijzondere Rechtspleging van het ministerie van Justitie); PETER ROMIJN, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955*, Houten, 1989; LUC HUYSE & STEVEN DHONDT, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, Leuven, 1991; BJÖRN RZOSKA, *Zij komen alleen aan de beurt, de zwarten. Het kamp van Lokeren*, Leuven, 1991; GILBRECHT GHISTELINCK, *Het interneringscentrum van Beverlo te Leopoldsbrug 1945-1949. Het penitentiair beleid t.a.v politieke gedetineerden: breuk of evolutie?*, Brussel, Vakgroep criminologie, Ongepubliceerde doctoraatsverhandeling, VUB, 2001; ELISABETH BRUYNEEL, *Dagboek achter tralies. De evolutie van het Belgische gevangenisregime tussen 1944 en 1950*, Merksplas, 2006. Zie voor een recent historiografisch overzicht (België): KOEN AERTS, "De bestraffing van collaboratie na de Tweede Wereldoorlog. Beeldvorming en onderzoek", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 21-2009, p. 55-92.

- De Belgische minister van Justitie Jules Lejeune wiens baanbrekende wet in 1888 werd ingevoerd. Door die wet werd voorwaardelijke veroordeling en invrijheidstelling mogelijk. (Foto sociaalwerk.eu)

Duitsers gevangen genomen en konden zo met eigen ogen zien hoe erbarmelijk de omstandigheden in het gevangeniswezen waren⁷. Door deze ervaring kwamen zij tot het besef dat het gevangenisregime positief moest worden veranderd. Omdat deze politieke en administratieve elites beschouwd kunnen worden als stimulerende intermediaire actoren binnen grotere sociale ontwikkelingen⁸, is het interessant om de rol die zij tijdens transitie spelen te bestuderen.

⁷ ERIC MAES, *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf. 200 jaar Belgisch gevangeniswezen*, Antwerpen, 2009, p. 706-707.

⁸ HERMAN FRANKE, *Twee eeuwen gevangen...*, p. 764.

In dit artikel zal het streven naar vernieuwing in het gevangeniswezen na de Tweede Wereldoorlog in Nederland en België besproken worden aan de hand van de groepen beleidsmakers in het gevangenis- en reclasseringswezen die zich direct na de oorlog bekommerden om de collaborateurs. Om wat voor groep mensen ging het en waaruit bestond het penologisch discours van deze elite? Hierbij zullen de jaren van 1946 tot ongeveer 1950 voorop staan, omdat toen de internering van alle vijanden van de staat overging in de detentie van enkel de veroordeelde collaborateurs. In deze periode maakten de betrokken professionele groepen veel van hun ideeën over strafvoltrekking kenbaar in vaktijdschriften, bulletins en lezingen. Bestudering van deze bronnen biedt inzicht in hun denkbeelden. Om deze te plaatsen in een proces van langere termijn, zal eerst het gevangenisregime in beide landen tussen 1844 en 1944 worden toegelicht. Daarna zullen de visies van de beleidsmakers op het gevangenisregime en de uitwerking hiervan besproken worden om tot slot een antwoord te formuleren op de vraag welke invloed de opsluiting van collaborateurs had op het Belgische en Nederlandse gevangenisbeleid.

II. Het gevangenisregime tussen 1844 - 1944

In de negentiende eeuw was de gevangenisstraf de belangrijkste vorm van bestraffing. Kenmerkend voor deze tijd was de eenzame opsluiting van gevangenen. In Nederland werd het cellulaire stelsel in 1850 ingevoerd, in België waren in 1844 in alle penitentiaire inrichtingen individuele cellen geplaatst. Gevangenisbestuurders geloofden dat afzonderlijke opsluiting de misdadiger zou helpen om zichzelf te verbeteren. Het gemeenschapsregime zou, volgens bijvoorbeeld de Belgische inspecteur-generaal voor de gevangnissen Edouard Dupcétiaux, homoseksualiteit en recidivisme in de hand werken. Bijkomende maatregelen van cellulaire opsluiting zorgden voor het beoogde proces van depersonificatie: gedetineerden moesten zich houden aan de algemene regel van het stilzwijgen en bij het verlaten van hun cel moesten zij te allen tijde een gevangeniscape dragen waarmee hun gezicht werd bedekt⁹. In zowel België als Nederland mochten gevangenen alleen spreken met de vrijwilligers van de liefdadigheidsinstellingen, de voorloper van de reclassering. Deze vrijwilligers bezochten de gedetineerden in de cel, voorzagen in nazorg en gaven gevangenisonderwijs. Onder invloed van de confessionele partijen die in het reclasseringswerk geen overheidsbemoeyenis duldden, bleef de reclassering in beide landen gedurende de negentiende eeuw toevertrouwd aan verzuilde, particuliere liefdadigheid¹⁰.

9 Zie over de geschiedenis van het Belgische gevangeniswezen: MARIE-SYLVIE DUPONT-BOUCHAT, *La Belgique criminelle. Droit, justice, société (XIVe- XXe siècles). Études réunies par Xavier Rousseaux et Geoffroy Le Clercq*, Louvain-la-Neuve, 2006; ERIC MAES, *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf...* Zie voor Nederland o.a het uitputtende werk van HERMAN FRANKE, *Twee eeuwen gevangen...*

10 Over de geschiedenis van de reclassering in Nederland verscheen een uitgebreide studie: JEAN-PAUL HEINRICH, *Particuliere reclassering en overheid in Nederland sinds 1823*, Arnhem, 1996.

Eind negentiende eeuw ontstonden nieuwe straftheorieën die invloed hadden op de strafinrichtingen. Onder de Belgische minister van Justitie Jules Lejeune groeide het idee dat opsluiting als enige vorm van bestraffing de misdadiger en de maatschappij geen goed deed. Er was behoefte aan voorbereiding op het leven na de straf. Daarom werd in 1888 de wet Lejeune ingevoerd waarmee voorwaardelijke veroordeling en voorwaardelijke invrijheidsstelling mogelijk werd¹¹. Tegelijkertijd deed, met steun van Adolphe Prins, professor aan de *Université Libre de Bruxelles* (ULB), de doctrine van het sociaal verweer haar intrede in het penologisch discours. Straf kwam hiermee in het teken te staan van maatschappelijk belang. Bescherming van de dader en de samenleving primeerden nu boven vergelding. Opsluiting mocht niet langer nutteloos zijn en arbeid en ‘heropvoeding’ werden geïntroduceerd. Voor deze ‘heropvoeding’ werden vrijwillige beschermingscomités in het leven geroepen¹².

In België kwam rond de eeuwwisseling het idee tot stand dat de afzonderlijke opsluiting misschien niet het beste stelsel was voor ‘heropvoeding’. In Nederland werd het cellulaire stelsel aan het eind van de negentiende eeuw echter nog wel verder ontwikkeld en werd het de basis van het nieuw Nederlands Wetboek van Strafrecht in 1886. Volgens de criminoloog Herman Franke had dit niet zozeer te maken met een sterk geloof van de gevangenisbestuurders in de werking van eenzame opsluiting, maar eerder met de financiële investeringen die hiermee gemoeid waren¹³. Want ook in Nederland won begin twintigste eeuw het idee terrein dat het doel van de straf uit meer moest bestaan dan vergelding alleen. In nieuwe straftheorieën stond preventie van misdaad, en dus de bescherming van de maatschappij, voorop. Reclassering werd hiermee steeds meer een zaak van algemeen belang en in 1910 kwam de eerste Nederlandse uniforme Reclasseringsregeling tot stand. Deze regeling maakte voorwaardelijke bestraffing en invrijheidsstelling mogelijk en is te vergelijken met de wet Lejeune in België¹⁴.

De Eerste Wereldoorlog was vervolgens een beslissend moment voor het doorvoeren van de ideeën over hervormingen in het gevangeniswezen. Verschillende Belgische politici en bestuurders hadden tijdens de bezetting gevangen gezeten en de bestaande penitentiaire regimes als erbarmelijk ervaren¹⁵. In België zette in 1919 de socialistische minister van Justitie Emile Vandervelde (1919-1921; na 1925 ULB-hoogleraar), een hervormingbeleid uit. Het cellulaire stelsel werd afgebouwd en er kwam oog voor differentiatie onder delinquenten. De gevangenisrap werd tevens facultatief gesteld. Ook

---

11 Zie over Jules Lejeune : STEF CHRISTIAENSEN, *Tussen klassieke en moderne criminale politiek : leven en beleid van Jules Lejeune*, Leuven, 2004.

12 Voor de geschiedenis van het sociaal verweer : FRANÇOISE TULKENS (eds.), *Généalogie de la défense sociale en Belgique (1880-1914)*, Brussel, 1988.

13 HERMAN FRANKE, *Twee eeuwen gevangen...*, p. 759 en 764-765.

14 PAUL HEINRICH, *Particuliere reclassering...*, p. 76-93.

15 ERIC MAES, *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf...*, p. 706-707; LÉON CORNIL, *Le droit pénal et la procédure pénale après la tourmente*, Brussel, 1946, p. 15-92.

in Nederland kwam de cellulaire detentie deels ten einde na de Eerste Wereldoorlog. Het is hier echter veel meer de vraag of hervormingsgedachten of capaciteitsproblemen die waren ontstaan vanwege de toegenomen criminaliteit achter het in onbruik raken van cellulaire detentie zat. In het neutrale Nederland was de politieke- en administratieve elite tijdens de oorlog immers niet zelf geconfronteerd met opsluiting. Wel was er sprake van toegenomen criminaliteit, vaak als gevolg van het overtreden van nieuwe wetten zoals de distributiewetten en smokkel naar Duitsland ¹⁶. Het lijkt er dus op dat het cellulaire stelsel vanwege capaciteitsproblemen noodgedwongen werd ingeruild voor gemeenschappelijke opsluiting ¹⁷.

Tijdens het interbellum kreeg de opvoedingsgedachte meer vorm. In deze periode professionaliseerde de reclassering in beide landen. In België ontstond in 1920 de Sociale Penitentiare Dienst waardoor maatschappelijk werkers in de gevangenissen aangesteld werden. Een belangrijke bijkomstigheid hiervan was de oprichting van de antropologische diensten van de gevangenissen, waar gevangenen psychosociaal

- Sfeerbeeld van de bekende gevangenis van de Brusselse deelgemeente Sint-Gillis, met het typische gevangenisinterieur. (Foto SOMA, nr. 35981, rechten voor behouden)

¹⁶ ALBERT EGGENS, *Van daad tot vonnis : door Drenten gepleegde criminaliteit voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Assen, 2005, p. 157-185.

¹⁷ HERMAN FRANKE, *Twee eeuwen gevangen...*, p. 764.

werden onderzocht en begeleid¹⁸. Tevens werd de arbeidsdiscipline als basis van de ‘heropvoeding’ geïntroduceerd in het Belgische gevangeniswezen : arbeid was niet langer een bijkomende straf, maar werd steeds meer als een gunst aangereikt. Een ontwikkeling die daarmee verband hield was de regeling van 1936 die bepaalde dat achtergebleven gezinnen van gevangenen niet aan hun lot overgelaten mochten worden. Sociaal assistenten werden ingeschakeld om na de (voorwaardelijke) vrijlating werk voor de voormalig gedetineerde te zoeken zodat hij zijn gezin kon onderhouden¹⁹. Een belangrijk verschil met Nederland was dat in België in 1930 de reclassering een overheidstaak werd. In Nederland zou de eerste aanzet hiertoe pas in 1947 worden gezet toen de autonomie van de reclassering ingeperkt werd. Tot die tijd bleef het een private, verzuilde onderneming²⁰.

III. Particulier en overheidsinitiatief voor de opvang van collaborateurs

Geconfronteerd met de arrestatie van tienduizenden collaborateurs tussen 1944 en 1945 bleek al snel dat in beide landen de bestaande penitentiaire arrangementen niet toereikend genoeg waren. In Nederland hadden verschillende particuliere reclasseringsinstellingen kenbaar gemaakt bereid te zijn toezicht uit te oefenen op de voorwaardelijk veroordeelde collaborateurs. De Nederlandse overheid besloot de taak echter toe te vertrouwen aan een nieuwe niet-verzuilde instelling die direct aan het werk zou kunnen omdat zij niet gezuiverd hoefde te worden²¹. In uitvoering van dit besluit werd de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD) opgericht. Er werd een subsidie voor twee jaar toegekend en op 20 september 1945 werd een notariële akte verleden waardoor de Stichting een juridische basis kreeg. Vooropgesteld was dat na deze periode de STPD haar taken zou overdragen aan de reguliere reclassering. In de praktijk zou dit pas na ruim vijf jaar plaatsvinden. Het feit dat de STPD een particulier initiatief was betekende dat zij geen bevoegdheid had in het beheer van de interneringskampen en de gevangenissen. Dit zou vanaf 1946 een taak zijn van het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging (DGBR) dat onder het ministerie van Justitie viel. Het DGBR was verantwoordelijk voor de bewaring en vervolging van collaborateurs. Het had tevens de taak om te voorzien in sociale en geestelijke verzorging van collaborateurs in de strafinrichtingen. Het hoofd van het DGBR, Bernardus I.A.A. ter Veer, kantonrechter in Den Haag en *souschef* van het Militair Gezag, gaf aan alle kampcommandanten en gevangenisbestuurders de opdracht om aan de STPD volledige medewerking te verlenen²². Dit nam echter niet weg dat er

18 Zie over de opkomst van de antropologische dienst : RAF DE BONT, “Met en verzoenen. Louis Vervaeck en de Belgische criminele antropologie, circa 1900-1940”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 2001, 9, p. 63-104.

19 ERIC MAES, *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf...*, p. 440-451

20 PAUL HEINRICH, *Particuliere reclassering...*, p. 159-170.

21 PETER ROMIJN, *Snel, streng en rechtvaardig...*, p. 187, 190-191.

22 Nationaal Archief (NA), Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging (DGBR) 1945-1952, nummer toegang 02.09.08, 18, *Brief van B. ter Veer aan de kamp commandanten*, 29.4.1946.

spanningen tussen het DGBR en de STPD bestonden die veelal betrekking hadden op de sociale en geestelijke verzorging in de strafinrichtingen ²³.

Het initiatief voor de oprichting van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten lag bij de Nijmeegse hoogleraar staatsrecht, Frans Duynstee. Duynstee maakte zich grote zorgen over de “sociale en morele ontwrichting” van de maatschappij die de massale arrestaties van de leden van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) en andere collaborateurs teweeg zou kunnen brengen ²⁴. De katholieke jurist werd in deze visie gesteund door de sociaaldemocraat Jaap le Poole. Le Poole had Indisch Recht gestudeerd in Leiden en was tijdens de bezetting secretaris van het College van Vertrouwensmannen, een groep die de terugkeer van de regering uit Londen moest voorbereiden ²⁵. Hij werd de directeur van de STPD en zijn collega’s zouden bij zijn afscheid opmerken dat hij in deze taak altijd had gehandeld uit drijfveren van naastenliefde en rechtvaardigheid ²⁶. De derde oprichter van de Stichting was Ferdinand Hollander, advocaat-fiscaal bij het Bijzonder gerechtshof in Den Haag en tijdens de oorlog als Joodse Nederlander ondergedoken ²⁷. De initiatiefnemers van de STPD vormden dus een vrij heterogeen gezelschap. Dat Duynstee en Le Poole respectievelijk lid waren van de Katholieke Volkspartij en de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (vanaf 1946 de Partij van de Arbeid) maakte hun samenwerking bijzonder, maar past ook bij de naoorlogse Nederlandse rooms-ode kabinetten.

Van een particulier initiatief voor de reclassering van collaborateurs is in België is nooit sprake geweest omdat, in tegenstelling tot Nederland, de staat alle regie over de strafvoltrekking volledig in handen hield. De Belgische reclassering was vanaf 1930 een overheidstaak geworden en de reclassering voor collaborateurs zou daarom, net als het beheer van de kampen en gevangenissen, onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Justitie vallen. In november 1946 werd door het Beheer van het Bestuur der Strafinrichtingen de Dienst Wederopvoeding Reclassering en Voogdij opgericht (DWRV). De Dienst kwam voort uit een studiegroep die vanaf september 1945 onder leiding van hoogleraar en substituut krijgsauditeur te Brussel, Jean Dupréel, bijeen kwam om naar oplossingen te zoeken voor de problemen die de repressie met zich meebracht. Net als zijn Nederlandse collega’s van de STPD, was Dupréel de mening toegedaan dat een juiste bestraffing van collaboratie van groot belang was voor het nationaal herstel ²⁸.

²³ *Verslag der werkzaamheden van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten over de jaren 1945 t/m 1947*, [’s-Gravenhage], [1948] p. 34-35. Het verslag werd samengesteld door Jaap Le Poole.

²⁴ *Verslag der werkzaamheden van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten...*, p. 5.

²⁵ Zie over Jaap Le Poole: HINKE PIERSMA, *Op oorlogspad. Jaap le Poole, verzetsman voor het leven*, Amsterdam, 2006.

²⁶ *Toezicht. Tijdschrift voor en door medewerkers van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten*, 1-12, 2.1949.

²⁷ PETER ROMIJN, *Snel, streng en rechtvaardig...*, p. 179.

²⁸ JEAN DUPRÉEL, “La répression de l’incivisme en Belgique. Aspects judiciaire, pénitentiaire et social”, in *Revue de droit pénal et de criminologie*, 1947, p. 843.

Deze visie deelde hij met afgevaardigd substituut-auditeur-generaal William Hanssens, die ook afkomstig was van de ULB. Hanssens zou de energieke directeur van de Dienst worden ²⁹.

De Belgische studiegroep zou zich gaan bekommeren om de ‘heropvoeding’ van collaborateurs en hen voorbereiden op hun leven na de straf. De studiegroep werd destijds omschreven als “een revolutionaire nieuwigheid” ³⁰. De voorzitter, Jean Dupréel, was tussen 1948-1968 directeur-generaal van het Bestuur der Strafinrichtingen en tevens professor in recht aan de ULB. Het is opvallend dat naast Dupréel en William Hanssens ook vele andere prominente leden van de studiegroep afkomstig waren van de ULB. Paul Cornil bijvoorbeeld, Dupréel’s voorganger als directeur-generaal van het Bestuur der Strafinrichtingen, had tevens aan deze universiteit gestudeerd. Ook de betrokken John Gilissen, rechtshistoricus en substituut auditeur-generaal, was hoogleraar aan de ULB. Hij zou meerdere artikels over de Belgische repressie publiceren. Verder was Marcel Van Helmont betrokken bij de studiegroep en ook hij kwam van de ULB. Hij was destijds directeur van het studie bureau van het Bestuur der Strafinrichtingen en adjunct-directeur van de gevangenis van Sint Gillis. Hij zou in 1968 Dupréel opvolgen als directeur generaal van het Bestuur der Strafinrichtingen.

Het is opvallend dat deze prominente figuren van de studiegroep dezelfde opleidingsachtergrond hadden en dat de Rijksuniversiteiten van Gent en Luik afwezig lijken te zijn, alsook de Katholieke Universiteit Leuven. Professoren van de ULB speelden echter van oudsher een belangrijke rol in het Belgische gevangeniswezen. De ULB ontstond ooit als tegenhanger van de katholieke universiteit en was in levensbeschouwelijke zin te typeren als links en vrijzinnig ³¹. De grote rol die de Belgische staat toebedeeld kreeg in de bestraffing van collaborateurs werd ideologisch door deze studiegroep gestoeld. Dit was anders in Nederland waar er geen duidelijke ideologische verbinding bestond tussen de mannen van de STPD. Gezien de politieke polarisatie in België was het op dat moment waarschijnlijk niet denkbaar geweest dat een politiek gevarieerd gezelschap zoals in Nederland zich had ontfermd over de bestraffing van collaborateurs.

29 PIERRE MAHILLON, “In Memoriam William Hanssens”, in *Revue du notariat Belge*, 1982, p. 448.

30 ALBERT LUYCKX, “De penitentiaire mijncentra”, in *Bulletin van het bestuur der strafinrichtingen*, 1947-3, p. 29.

31 EVA SCHANDEVYL, “Intellectuele geschiedenis in België: lange tijd een magere oogst”, in GUY VANTHEMSCHE, MACHTELD DE METSENAERE (eds.), *De tuin van het heden. Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse samenleving*, Brussel, 2007, p. 307.

IV. Opkomst resocialisatiegedachte

In het denken van de betrokken bij de STPD en de DWRV over de reclassering van collaborateurs prevaleerde de herwonnen vrijheid en democratie. Het verlangen naar democratisering en modernisering zette in de directe naoorlogse periode meerdere vernieuwingsprocessen in werking³². Ook in het penitentiaire beleid vond een kentering plaats. Na 1945 werd het penologische discours sterk bepaald door het resocialisatiebegrip. Vanuit het Verlichtingsideaal dat de mens van nature goed is, werd gezocht naar de achterliggende oorzaken van collaboratie. Dit sloot aan bij het idee dat vanaf begin twintigste eeuw steeds meer vorm kreeg, namelijk dat criminaliteit veelal een sociaal en politiek probleem was.

De voorstelling van collaboratie als een sociaal probleem drong in de eerste naoorlogse jaren diep door in Nederland. Ook in de doelstellingen die STPD formuleerde, kwam de visie van misdaad als sociaal probleem sterk naar voren. In de eerste plaats zou de Stichting de rechter, het tribunaal en het Openbaar Ministerie (OM) voorlichten over individuele gevallen. Op die manier kon de STPD invloed uitoefenen op de rechtsgang, bijvoorbeeld bij de beoordeling of iemand voldeed aan de voorwaarden voor (voorwaardelijke) vrijlating. Hiervoor was inzicht nodig in de omgevingsfactoren en kon een beroep worden gedaan op een medewerker van de STPD die in contact stond met de politieke delinquent. Dat de persoonlijke omstandigheden van de dader steeds meer voorop kwam te staan in de bestraffing is ondermeer af te leiden uit het feit dat vanaf het Interbellum psychiaters zich steeds meer met strafzaken gingen bemoeien en deze trend zich doorzette bij de bestraffing van collaborateurs³³. Naast het voorlichten van de rechter, het tribunaal en het OM, wilde de STPD ook het grotere publiek informeren over de kwestie. De 'onverzoenbare geest' van de Nederlanders tegenover collaboratie wilde zij op deze manier proberen om te keren. Het voornaamste echter was de politieke delinquent en diens gezin begeleiden tijdens en na de strafvoltrekking³⁴.

Ondanks de uiteenlopende (ideologische) achtergronden van Frans de Duynstee, Jaap Le Poole en Ferdinand Hollander vonden zij elkaar dus in het idee dat collaboratie bij de meeste gevallen een sociaal probleem was. Zij wezen veelal naar de problemen die tijdens het Interbellum hadden gespeeld, zoals de crisis en massale werkloosheid. Door deze ervaring hadden veel mensen in hun ogen geen weerstand kunnen bieden

32 Zie hiervoor bijvoorbeeld : ELS WITTE, *Voor vrede, democratie, wereldburgerschap en Europa. Belgische historici en de naoorlogse politiek-ideologische projecten (1944-1956)*, Kapellen, 2010.

33 BRAM ENNING & HELEN GREVERS, "Kollaboration als Pathologie ? Psychiatrische Gutachten beim Umgang mit 'politischen Delinquenten' in den Niederlanden nach 1945", in BABETTE QUINKERT, PHILIPPE RAUH & ULRIKE WINKLER, (eds.), *Krieg und Psychiatrie. Beiträge zur Geschichte des Nationalsozialismus*, 26, *Krieg und Psychiatrie*, Göttingen, 2010, p. 165-188.

34 *Verslag der werkzaamheden van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten...*, p. 5-6.

• Geïnterneerde vrouwen rusten in het stro, Levantkade Amsterdam, 1945.
(Foto NIOD Amsterdam, nr. 95137)

aan het nationaalsocialisme³⁵. Ook in België werden verwijzingen naar de jaren dertig gemaakt. Hier werd collaboratie echter niet zozeer als een sociaal, maar veeleer als een staatsburgerlijk politiek probleem gezien : volgens sommigen betrokken professionals lag de schuld voor het ontstaan van collaboratie bij het tekort aan burgerlijke opvoeding tussen beide wereldoorlogen³⁶.

35 Volgens Ido de Haan ging het in Frankrijk en Nederland in directe naoorlogse terugblikken veel meer over de crisis van de jaren dertig dan over de Duitse bezetting : IDO DE HAAN, *Politieke reconstructie...*, p. 19.

36 ALBERT LUYCKX, "De penitentiaire mijncentra...", p. 45.

In beide landen werd vrij snel een onderscheid gemaakt tussen 'lichte' en 'zware' gevallen van collaboratie. In Nederland bijvoorbeeld vielen onder de lichte gevallen diegenen die alleen lid waren geweest van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) en onder de zware gevallen bijvoorbeeld diegenen die verraad hadden gepleegd. In Nederland formuleerde Frans Duynstee het idee dat niet de leden, maar de beginselen van de NSB misdadig waren. De leden hadden veelal de ware doelstellingen van de Beweging niet begrepen³⁷. Vanuit het idee dat de meeste collaborateurs een 'slachtoffer van hun tijd' waren, wilde de STPD deze zogenaamde 'lichte gevallen' zo snel mogelijk buiten vervolging stellen. Hiertoe ontwierpen Duynstee en Ferdinand Hollander het *Besluit Politieke Delinquenten*. Dit besluit maakte het mogelijk dat de vijf procureursfiscaal van de bijzondere gerechtshoven (het OM) de bevoegdheid kregen om te beslissen over voorwaardelijke buitenvervolginstelling en onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling. Zij konden, als het niet om een licht geval bleek te gaan, de zaak doorsturen naar het bijzonder gerechtshof of het tribunaal³⁸. In overeenstemming met haar doelstelling adviseerde de STPD de rechter en het tribunaal om de delinquent in (voorlopige of voorwaardelijke) vrijheid te stellen via milieurapporten. Hierin ging het vaak niet zozeer om de gepleegde misdrijven van de collaborateur, maar veel meer over de reclasseerbaarheid van de persoon³⁹.

In de beeldspraak over collaborateurs werd door de Nederlandse en de Belgische betrokken professionals gebruik gemaakt van de metafoor van het lichaam. In dit organicistisch denken wordt de maatschappij als een lichaam gezien dat bestaat uit delen die samen een geheel vormen. Wanneer een deel 'ziek' wordt, werkt dit bedreigend voor de eenheid, dus voor de rest van het lichaam. Het zieke deel moet dan apart genomen worden zodat het kan 'gezezen'⁴⁰. In deze beeldspraak waren de collaborateurs het zieke onderdeel in het geheel, dus in de maatschappij. Zo werden de Nederlandse collaborateurs door Ferdinand Hollander omschreven als een "enorm kankergezwell (...) in het lichaam van de Nederlandse natie"⁴¹. In België werd gesproken over een "*chance de l'incivisme*" en over de collaborateur als "*le membre malade*"⁴². Het achterliggende idee bij deze beeldspraak was dat collaborateurs en hun gezinnen geen groep paria's in de naoorlogse samenleving mochten worden. Als hun resocialisatie zou mislukken,

37 FRANS DUYNSTEE, *Beschouwing over en naar aanleiding van het politieke delict*, 's-Hertogenbosch, 1949, p. 29. De auteur doelde hier niet alleen op de NSB, ook de aanhangers van de Communistisch Partij Nederland schaarde hij hieronder.

38 A.D. BELINFANTE, *In plaats van Bijltjesdag...*, p. 27-50.

39 BRAM ENNING & HELEN GREVERS, "Kollaboration als Pathologie ?...", p. 184.

40 Zie voor een scherpe analyse over het huidige organicistisch denken : WILLEM SCHINKEL, *Denken in een tijd van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*, Kampen, 2007.

41 NA, Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD), nummer toegang 2.09.42.01, 1651, *Radio-uitzending F. Hollander, 18-07-1946, 'Al weer over : die politieke delinquenten !'*.

42 WILLIAM HANSENS, "La rééducation des inciviques", in *Revue de droit pénal et de criminologie*, 1947-1948, p. 148.

zouden zij de eenheid van de naoorlogse orde verstoren en kortom een gevaar voor de samenleving vormen ⁴³.

Om een klasse van paria's te voorkomen, moesten in de ogen van de STDP de collaborateurs snel genezen worden tot 'goede Nederlanders'. Dit werd ruim opgevat en betekende dat hij of zij de maatschappelijke orde respecteerde en niets ondernam wat de opbouw van het land schade kon berokkenen ⁴⁴. De Belgische DWRV had een gelijkaardige visie voor ogen : collaborateurs moesten weer bewust worden gemaakt van de nationale waarden, hun gevangenschap moest ertoe dienen het vaderland weer terug te vinden. Daarnaast moest volgens William Hanssens de collaborateur moreel weer een beter mens worden om zo zijn plaats in de nationale gemeenschap opnieuw in te kunnen nemen. Om dit te bereiken moest hij 'genezen' worden van zijn dwalingen en zwakheden ⁴⁵. Hanssens waarschuwde echter dat diegene die te veel 'besmet' waren door het nationaal-socialisme (en vaak al een strafblad hadden) niet meer te redden waren. Zij werden dan ook uitgesloten van het 'heropvoedingprogramma' ⁴⁶. Deze collaborateurs, die als de gevaarlijkste werden beschouwd, dienden net als commune delinquenten geïsoleerd opgesloten te worden van de andere collaborateurs. Voor deze groep werd in zowel Nederland als België ook de doodstraf weer toegepast.

V. Vernieuwing in het gevangenisregime : 1945-1950

Afzonderlijke opsluiting was tot de Tweede Wereldoorlog het dominante regime gebleven ⁴⁷. Na 1944 ontstond een definitieve breuk in beide landen door het gemeenschappelijke penitentiair regime in te voeren. Deels werd dit regime geboren uit noodzaak : er waren te veel verdachten van collaboratie en er was te weinig plek in de reguliere gevangenissen om iedereen afzonderlijk op te sluiten. In de Belgische gevangenissen zaten na de arrestaties van 1944-1945 soms tien verdachten tegelijkertijd op één cel ⁴⁸. Eerder was al overgegaan tot de inrichting van speciale interneringskampen waar de verdachten met honderden tegelijk werden geïnterneerd. Ook voormalige concentratiekampen van de Duitsers, zoals Vught en Breendonk, werden ingezet voor de bewaring van talloze collaborateurs.

Tegelijkertijd werd aan het gemeenschapregime in het Nederlandse en Belgische penologische discours een legitimering geboden : sociale integratie van delinquenten was meer dan ooit wenselijk nu het om een zodanig grote groep ging. Om de resocialisatie

43 WILLIAM HANSENS, "La rééducation des inciviques"..., p. 148-151.

44 *Verslag der werkzaamheden van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten...*, p. 17.

45 G. DE VREUGHT, "De leidende beginselen inzake wederopvoeding", in *Bulletin van het bestuur der strafinrichtingen*, 1949-6.

46 G. DE VREUGHT, "De leidende beginselen inzake wederopvoeding...", p. 158.

47 ERIC MAES, *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf...*, p. 217-218.

48 "Tienjarig verslag", in *Bulletin van het bestuur der strafinrichtingen*, 7-8, 1955, p. 241.

te laten slagen werd het in beide landen noodzakelijk geacht dat de strafvoltrekking een afspiegeling zou vormen van het leven buiten de gevangenis. Dit was volgens de directeur van de Belgische reclasseringsdienst William Hanssens nodig omdat de situatie anders “*un calvaire sans espoir*” zou worden⁴⁹. De traditie van eenzame opsluiting stond dit aspect in de weg omdat contact met medegevangenen en de buitenwereld hierdoor onmogelijk was. Ook maakte volgens Dupréel alleen het gemeenschapsleven de invoering van “een opvoedend regime mogelijk”⁵⁰. In Nederland vond de Commissie Fick, de commissie die belast was met het rapport voor de verdere uitbouw van het gevangeniswezen, dat het cellulaire stelsel de delinquent “egocentrisch en onmaatschappelijk” maakte⁵¹. Directeur van de Stichting Toezicht Politieke Delinquent Jaap Le Poole wees er in een radiotoespraak in maart 1946 op dat vervreemding van collaborateurs door gevangenschap zou leiden tot “een geestelijke afstomping en een moreel verval, waarvoor in de vrije maatschappij ieder besef ontbreekt en waarvan de gevolgen voor de toekomst niet te overzien zijn”⁵². Sociale interactie tussen gevangenen werd dus hard nodig geacht voor resocialisatie.

• Geïnterneerde collaborateurs in het kamp van Vught in 1945.
(Foto NIOD Amsterdam, nr. 95159)

49 WILLIAM HANSENS, “La rééducation des inciviques”..., p. 154.

50 JEAN DUPRÉEL, “Het gevangeniswezen en de sociologische geest”, in *Bulletin van het bestuur der strafinrichtingen*, 2, 1950, 90.

51 COMMISSIE FICK, *Rapport...*, p. 9.

52 NA, STPD, 1654, *Radiolezing door J. le Poole, ‘Het probleem der politieke delinquenten’*, 9 maart 1946.

De invoering van het gemeenschapsregime voor collaborateurs zorgde voor het in onbruik raken van de gevangenskappen, de regel van het stilzwijgen en de nog bestaande luchtkooien en afzonderlijke hokken in de gevangeniskerken. Op de invoering van het gemeenschapsregime volgde in zowel Nederland als België al snel het *self-government* systeem. Zelfbestuur was deels noodzakelijk omdat er te weinig personeel beschikbaar was. Maar de invoering van *self-government* kwam ook voort uit het idee dat een dergelijk systeem de collaborateurs zou voorbereiden op actief burgerschap⁵³. Het systeem kon daarnaast alleen slagen wanneer vertrouwen werd gesteld in de collaborateurs. Volgens Hanssens en zijn collega Marcel Van Helmont ging het om wederzijds vertrouwen waardoor de wederopvoeding zou kunnen slagen. Zij benadrukten dat de Belgische collaborateurs het idee moesten krijgen dat het gevangenisbestuur hen vertrouwde. Collaborateurs werden hiervoor geschikt geacht : zij werden niet als een gevaarlijke criminele klasse gezien omdat zij er een andere politieke mening op na hadden gehouden. Op het morele en sociale vlak werden zij in tegenstelling tot de commune delinquent als gelijken beschouwd⁵⁴. Maar wanneer het vertrouwen werd geschonden, werd hun een behandeling als een commune delinquent in het vooruitzicht gesteld. Cellulaire opsluiting werd voor de collaborateurs dus alleen als een sanctionerende maatregel gebruikt⁵⁵. Diegene die wel als gevaarlijk werden gezien, werden uitgesloten van speciale gevangenisregimes en net zo behandeld als commune delinquenten. Voor hen bleef cellulaire opsluiting noodzakelijk en de gevangenis, luchtkooien en de afzonderlijke hokken in de gevangeniskerken werden met het oog op deze groep nog niet geheel afgeschaft⁵⁶.

De Nederlandse medewerkers van de STPD leken nog een stap verder te gaan in het vertrouwen van collaborateurs. De Stichting deed vanaf de zomer 1948 een proef met open kampen. Doordeweeks bleven collaborateurs in het kamp en in het weekend mochten zij naar huis om bij hun familie te zijn. Hierbij stond het argument voorop dat straf in het kader moest staan van het herstel van het gezin⁵⁷. Voor Frans Duynstee bijvoorbeeld was ontwikkeling van het individu en van het gezin de basis

---

53 *Self-government* werd in de directe naoorlogse jaren ook ingezet op Belgische scholen om jongeren op actief burgerschap voor te bereiden. Zie: ELS WITTE, *Voor vrede, democratie, wereldburgerschap en Europa...*, p. 127.

54 F. COX, "Tewerkstelling extra-muros der incivieken veroordeelden", in *Bulletin van het bestuur der strafinrichtingen*, 5, 1947; LÉON CORNIL, "Considérations générales sur le régime des condamnés pour incivisme", in *Revue de Droit pénal et de Criminologie*, 1947, p. 929; WILLIAM HANSENS, "La rééducation des inciviques"..., p. 151.

55 MARCEL VAN HELMONT, "Bezoek aan de gedetineerden", in *Bulletin van het bestuur der strafinrichtingen*, 7, 1947; *De leidende beginselen inzake wederopvoeding*, 158; WILLIAM HANSENS, "La rééducation des inciviques"..., p. 152-153.

56 COMMISSIE FICK, *Rapport...*, p. 10, 27, 30.

57 K. DE WILDE, "De open kampen", in *Toezicht. Tijdschrift voor en door medewerkers van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten*, nr. 9, 12.1949, p. 153-155.

van het maatschappelijk welzijn⁵⁸. De reclassering moest zich daarom richten op deze ontwikkeling. Eerder had de Stichting al een soortgelijk experiment opgezet door een selectieve groep naar kampen in de Nederlandse kolonie Nieuw-Guinea te sturen. Doel hiervan was de collaborateurs geestelijk en maatschappelijk te laten 'heroriënteren', zoals Jaap Le Poole 'heropvoeding' liever noemde⁵⁹.

In het kader van 'heroriëntatie' werden jeugdige politieke delinquenten van 23 jaar en jonger in contact gebracht met de wereld buiten de strafinrichting. Zo bezochten de jongens van het bewaringskamp Marum het Groninger Museum en hadden zij ontmoetingen met padvindsters uit de omgeving⁶⁰. Het maken van dergelijke 'uitjes' was een idee van Jaap Le Poole en werd al snel gebruikelijk bij het resocialiseren van jeugdige politieke delinquenten⁶¹.

Met het oog op de resocialisatie van collaborateurs werden ontspanning en ontwikkeling belangrijke peilers van het gevangenisregime. De vrijetijdsbestedingen moesten vooral een opvoedkundig karakter hebben. In Nederland werd hiervoor de afdeling sociale verzorging opgericht. In België was ontspanning en ontwikkeling in handen van de 'Welfare' die door de collaborateurs zelf werd georganiseerd. Film, radio, toneel, cabaret, zang, sport en spel werd door hen zelf met steun van de lokale gevangenisafdelingen georganiseerd. De tot collaboratie veroordeelde schrijver Filip de Pillecyn was bijvoorbeeld verantwoordelijk voor de taal- en literatuurrubriek op het radioprogramma in de gevangenis van Sint-Gillis⁶². Muurkranten en kampbladen deden ook hun intrede en in strafinrichting en moesten naast de gedetineerden steun geven ook onder hen een goede geest scheppen en actief gevangenisleven stimuleren⁶³. In de kranten kwamen aspecten van het kamp- of gevangenisleven aan de orde en werd (selectief) nieuws uit binnen en buitenland verslagen⁶⁴. De ideeën van directies van de diensten schemerden door in de artikelen die gepubliceerd werden. Zo werden in de Nederlandse kampkrant *Kop Op* de voormalig collaborateurs aangezet zichzelf te blijven ontwikkelen, hun verleden en heden te blijven overpeinzen en vooral geen passieve houding aan te nemen maar daarentegen juist de gemeenschap te dienen⁶⁵.

58 M[ELCHIOR] D. BOGAARTS, "Duijnstee, Frans Jozef Ferdinand Marie (1914-1981)", in *Biografisch Woordenboek van Nederland* op <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn3/duijnstee>.

59 *Toezicht*, nr 2, 4.1949.

60 "Kampgevangenis Marum", in *Maandblad voor Berechting en Reclassering*, 6, 6.1948.

61 ISMEE TAMES, *Besmette jeugd. De kinderen van NSB-ers en andere collaborateurs in naoorlogs Nederland, 1945-1960*, Amsterdam, 2009, p. 145-152.

62 Archief, Documentatie en Onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme (ADV N) Fonds AC362, Andreas Van Houwe-Godelieve Daels, D8781 – 82, *programma overzicht*.

63 "Gevangenisbladen", in *Maandblad voor Berechting en Reclassering*, 2, 2.1949.

64 Algemeen Rijksarchief (ARA), Dienst Wederopvoeding Reclassering en Voogdij (DWRV), *Rapports des animateurs des CPM de Beringen, Eisden, Houthalen, Zwartberg, Winterslag et Zolder*; NA, STPD, *Correspondentiearchief*.

65 Bijvoorbeeld: NA, STPD, Correspondentie met de interneringskampen, 1647, No 13 "Kop Op" *Kampkrant Marum, 01-05-1948*.

- Op de foto zien we enkele medewerkers van de STPD (Stichting Toezicht Politieke Delinquenten) poseren tijdens een potje voetbal. Het opschrift "De toffe jongens van Toepoldel" verwijst naar de medewerkers van het Toezicht Politieke Delinquenten. Jaap Le Poole zit geknield links voor. Achter Le Poole staat, tweede van links, J.C. Woestenburg, verantwoordelijk voor de uitzending van politieke delinquenten naar de Nederlandse kolonie Nieuw Guïnea. (Collectie familie Le Poole)

Waar resocialisatie via zelfbestuur en ontspanning als nodig gezien werd, werden arbeid en onderwijs, in het bijzonder door de Belgische medewerkers van de Dienst Wederopvoeding, noodzakelijk geacht. Hanssens geloofde dat geen mens sociale stabiliteit kon bereiken zonder beroepsstabiliteit te hebben. Daarbij gold arbeid voor hem als een "tegengif voor politieke avonturen"⁶⁶. Vooral aan jongeren moest tijdens de strafvoltrekking een opleiding meegegeven worden⁶⁷. Om de jeugdige collaborateurs te onderwijzen werden opleidingscentra in Hoogstraten en Marneffe opgericht. In Nederland ontbrak het nog aan dergelijke instellingen. De voorzitter van de Nederlandse commissie voor Advies voor het Gevangeniswezen noemde Marneffe dan ook "bewonderenswaardig"⁶⁸. In Nederland bleef het vaak bij voordrachten in de strafinrichting door een medewerker van de STPD of een geestelijke verzorger. Deze lezingen gingen veelal over maatschappelijke onderwerpen en hiermee wilde de STPD het contact tussen de gevangenen en de buitenwereld herstellen⁶⁹. Het accent lag op de

⁶⁶ G. DE VREUGHT, "De leidende beginselen inzake wederopvoeding...".

⁶⁷ WILLIAM HANSENS, "La rééducation des inciviques"..., p. 141.

⁶⁸ NA, DGBR, 217, nota aan de commissie met overzicht wat er veranderd is na Fick rapport, z.d.

⁶⁹ NA, DGBR, 18, Brief van B. ter Veer aan de kampcommandanten, 29 april 1946.

burgerlijke opvoeding en van uitgesproken denazificatie lijkt geen sprake te zijn geweest. Ook in België lijkt het accent van de resocialisatie niet op politieke vorming gelegen te hebben, wat bijvoorbeeld blijkt uit een voordrachtencyclus gehouden in Merksplas in 1948. Aan bod kwamen nationale thema's zoals Belgische landschappen, Belgische dialecten, de Belgische economie, het Belgisch kunstleven enzovoort ⁷⁰.

Vanaf 1946 ondernamen de Belgische juristen een proef met het inzetten van grote groepen collaborateurs in de mijnen. Net als hun onderwijsprogramma kon ook dit op bewondering bij de Nederlandse collega's rekenen ⁷¹. Eerder al waren in de Belgische mijnen Russische en Duitse krijgsgevangenen tewerkgesteld ⁷². De belangrijkste legitimatie achter het inzetten van collaborateurs in de mijnen was dat het geen tewerkstelling als straf, maar arbeid als gunst betrof. Al tijdens het Interbellum hadden Belgische bestuurders gevangenisarbeid op een degelijke manier benaderd, nu kon het idee op grote schaal uitgevoerd worden met de groep collaborateurs. Arbeid gaf hun de mogelijkheid hun schuld af te betalen aan de Belgische staat en de economie, die immers door hun toedoen ernstige schade had geleden. Volgens Dupréel kon het morele herstel van de collaborateurs niet los gezien worden van het economisch herstel van België ⁷³. Deze gedachte komt ook duidelijk naar voren in het contract die de gedetineerden moesten ondertekenen : "Een dergelijk akkoord sluit in zich de erkenning van de vergissing door mij begaan en de wil om ze te herstellen. Dit akkoord betekent insgelijks dat ik mij zal inspannen om het land te dienen door een gunstige geest te scheppen ter vereniging van alle burgers en ter bevordering van de eenheid van het land" ⁷⁴.

De eerste proeven vonden plaats in de het mijnkamp van Leopoldsburg. De inspecteur van alle penitentiaire mijncentra Albert Luyckx was directeur van dit kamp. Ook hij had aan de ULB gestudeerd en behaalde een licentiaat in de Criminologische Wetenschappen. Voor Luyckx stond voorop dat gedetineerden hun moreel evenwicht terug moesten vinden in het mijnkamp via 'heropvoeding'. Volgens hem had een individu alleen betekenis wanneer het de vrijheid genoot zichzelf te zijn. Individuele ontplooiing door arbeid werd het speerpunt in zijn beleid ⁷⁵. Want, zoals hij het zelf formuleerde : "zo zal men trachten aan de maatschappij terug te geven, burgers, geneigd het vaderland te beminnen omdat ze geleerd hebben het beter te kennen" ⁷⁶. Voornamelijk voor de jongere collaborateurs werd arbeid als een goede leerschool gezien. De "afwijking in de

70 ARA, DWRV, *Verslag over de bedrijvigheid van de 'welfare' van 17 tot 21 februari 1948*.

71 NA, DGBR, 1341, *Rapport betreffende het in België ingestelde onderzoek naar de mogelijke invoering van het travail-rachatsysteem in Nederland met betrekking tot de politieke delinquenten, 1947*.

72 Zie hierover : PHILIPPE SUNOU, *Les Prisonniers de guerre allemands en Belgique et la Bataille du charbon, 1945-1947*, Brussel, 1980.

73 JEAN DUPRÉEL, "La répression de l'incivisme en Belgique...", p. 834.

74 ARA, DWRV, *Verklaring, 14 oktober 1947*.

75 ALBERT ALBERT LUYCKX, "De penitentiaire mijncentra"..., p. 32.

76 ALBERT LUYCKX, "De penitentiaire mijncentra"..., p. 45.

jonge geesten” die door de oorlog tot stand was gebracht, was volgens Luyckx “recht te trekken door werk”⁷⁷.

Vernieuwend aan de Belgische gevangenisarbeid was de reciprociteit : voor elke gewerkte dag in de mijnen kregen collaborateurs een dag aftrek van hun straf. Daarnaast kregen de collaborateurs die vrijwillig aan het werk gingen hetzelfde salaris als een vrije arbeider. Het loon van de mijnarbeiders gaf de mogelijkheid het gezin te onderhouden. Daarbij konden zij tevens aanspraak maken op de in 1944 ingevoerde sociale zekerheid⁷⁸. Al voor 1940 waren er geluiden te horen die voor de gelijke rechten van gevangenen pleitten. Na de oorlog, toen internationaal steeds meer aandacht kwam te liggen op de universele rechten van de mens, zorgde de invoering van de *travail par rachat* – proef ervoor dat sociale zekerheid voor de veroordeelde collaborateurs een feit werd⁷⁹. De bestuurders waren tevreden : de ‘schuldboeting door arbeid’ in de mijncentra werd als een succes ervaren en volgens Jean Dupréel was het werk “uitstekend voor het moreel van de gedetineerden”⁸⁰. Door het succes werd vanaf 1 maart 1948 valorisatie mogelijk voor alle politieke gedetineerden die, zoals minister van Justitie Paul Struye het formuleerde, “blijk hebben gegeven hun fout tegenover België uit te willen boeten door middel van arbeid”⁸¹. Ook hieruit blijkt het vertrouwen dat door de gevangenisbesturen in de collaborateurs werd gelegd.

In Nederland werd tevens belang gehecht aan arbeid tijdens gevangenschap, maar er werd geen uniform stelsel uitgewerkt zoals in België. Het feit dat dit niet in Nederland van de grond kwam en in België wel, heeft waarschijnlijk te maken met de sterkere rol van de Belgische overheid in het bestraffingsproces. De tewerkstelling in de Belgische mijnen was een wens van de politieke elite – de minister van Justitie Marcel Grégoire deed hiertoe al in augustus 1945 een eerste voorstel – en gebeurde als gevolg daarvan ook. Traditioneel gezien had het Nederlandse gevangeniswezen ook minder ervaring dan België met arbeid als ‘heropvoedend’ element in de gevangnissen. Nederlandse beleidsmakers zagen zich in het invoeren van een *travail par rachat* stelsel geconfronteerd met obstakels : in tegenstelling tot België waar de krijgsraden de bevoegdheid hadden voor de berechting, waren er in Nederland verschillende vormen van berechting mogelijk. Een grote groep collaborateurs werd bijvoorbeeld niet veroordeeld maar wel opgesloten, een andere groep kreeg door een tribunaal de maatregel van internering opgelegd en de laatste, kleinste groep werd daadwerkelijke veroordeeld door een gerechtshof. Voor een eenduidige toepassing van het regime op deze verschillende groepen werden moeilijkheden voorzien. Andere problemen zag men in de legering, de (extra)

77 ALBERT LUYCKX, “De penitentiaire mijncentra” ..., p. 44.

78 MARCEL VAN HELMONT, “Het bestuur der gevangnissen in 1946”, in *Bulletin van het bestuur der strafinrichtingen*, 1947-2.

79 LÉON CORNIL, “Considérations générales sur le régime des condamnés pour incivisme”, p. 927.

80 JEAN DUPRÉEL, “Het gevangeniswezen en de sociologische geest...”, p. 93.

81 Nota Minister Paul Struye aan de Bestuurders van de strafinrichtingen, 26.2.1948 (169 R/X/10).

- De bekende romancier Filip De Pillecyn, veroordeeld voor collaboratie, verzorgde taal- en literatuurprogramma's voor de radio in de gevangenis van Sint-Gillis.
(Foto schrijversgewijs.be)

voeding en de kosten. Het was ook niet duidelijk onder wiens beheer het experiment zou moeten vallen want, ook in tegenstelling tot België, was er geen centraal beheer van alle gevangenis en kampen ⁸².

Ondanks dergelijke problemen werd door de Nederlandse beleidsmakers wel een reclasseerde werking in arbeid gezien. Het rapport van de commissie Fick uitte de wens dat ook in de Nederlandse strafinrichtingen de gedetineerde zich “een levend deel [zou] voelen van het arbeidsproces, dat aan hem wordt toevertrouwd” ⁸³. Maar arbeid bleef nog veel meer een vorm van tewerkstelling en werd nog niet zoals in België gezien als een gunst. Een toezichthouder van de STPD beklagde zich hierover toen hij aanschouwde dat in de Groningse gevangenis nog individuele arbeid in cellen werd verricht. Richting het bestuur van de gevangenis uitte hij de wens dat hier snel arbeid in gemeenschap zou worden doorgevoerd ⁸⁴. De STPD deed zoals gezegd meerdere pogingen om de collaborateurs uit de afzondering van de strafinrichting te halen : collaborateurs werden naar werkkampen in de Nederlandse kolonie Nieuw-Guinea gestuurd en de Stichting maakte plannen voor grootschalige inzet van collaborateurs in de landbouw en de mijnen. Het achterliggende doel hiervan was dat zij in contact zouden komen met de ‘vrije’ wereld. Het verdiende geld zou daarnaast voor een deel het gezin toekomen. De resultaten bleven echter teleurstellend en pas na 1948 kwamen enkele grotere projecten van de grond ⁸⁵.

De sociologen Luc Huyse en Steven Dhondt, die in hun werk de verschillende aspecten van de strafvoltrekking behandelen, trekken het verband tussen arbeid en de ‘heropvoeding’ in twijfel ⁸⁶. Volgens hen zouden de motieven voor de Belgische juristen enkel economisch te duiden zijn. In de historiografie van het gevangeniswezen zien we deze denkwijze vaker terug. Zoals Michel Foucault, gaan deze auteurs ervan uit dat de gevangenis een machtsmiddel van de elites is om sociaaleconomische relaties te beheersen ⁸⁷. Deze interpretatie van Huyse en co. over de motieven van de naoorlogse professionals in het recht is echter wellicht te veel economist-reductionistisch en lijkt dan ook vooral bedoeld de naoorlogse autoriteiten te delegitimeren. Want dat het om meer ging dan noeste arbeid alleen blijkt wel uit de andere vernieuwingen die in het gevangenisregime werden ontworpen voor collaborateurs, en niet golden voor commune

82 NA, DGBR, 1341, *Rapport betreffende het in België ingestelde onderzoek naar de mogelijke invoering van het travail-rachatsysteem in Nederland...*, p. 8.

83 COMMISSIE FICK, *Rapport...*, p. 71.

84 *Toezicht. Tijdschrift voor en door medewerkers van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten...*, No 3 – mei 1948, p. 25.

85 *Verslag der werkzaamheden van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten...*, p. 55.

86 LUC HUYSE & STEVEN DHONDT, *Onverwerkt verleden...*, p. 132-135.

87 Bijvoorbeeld : GEORGE RUSCHE & OTTO KIRCHHEIMER, *Punishment and social structure*, Colombia, 1939; MICHEL FOUCAULT, *Surveiller et punir : Naissance de la prison*, Parijs, 1975; DARIO MELOSSI & MASSIMO PAVARINI, *The prison and the factory : origins of the penitentiary system*, Londen, 1981.

delinquenten. Arbeid garandeerde de Belgische collaborateurs namelijk naast valorisatie ook een algemeen beter gevangensklimaat. Dit uitte zich ondermeer in het recht op het ontvangen van dagbladen en een uitgebreidere bezoek- en correspondentieregeling.

Anders dan commune delinquenten die hun familie alleen achter tralies en minder vaak mochten ontvangen, werd het familiebezoek voor collaborateurs in een gemeenschappelijke ruimte georganiseerd. Men zag in het bezoek een belangrijk onderdeel van de morele wederopvoeding. Het ontvangen van vrouw en kinderen moest vertrouwelijk en opbeurend zijn voor zowel de gedetineerden als hun familie. Aan kleine tafeltjes moesten zij in de gelegenheid worden gesteld in een gemoedelijke sfeer hun kinderen te omhelzen⁸⁸. Hiervoor was een aanpassing in de inrichting van de gevangnissen nodig. Zo werd in het Belgische kamp Winterslag voor elk tafeltje in de barakken een tafelleedje in *toile cirée* aangekocht, werd de ziekenzaal geverfd en werden buiten bloemperkjes aangelegd⁸⁹. Ook in Nederlandse strafinrichtingen werden de muren van de afzonderlijke cellen in lichte kleuren geschilderd zodat deze er meer als ‘kamertjes’ uitzagen⁹⁰. Hier moesten de gevangenen zich “waarlijk thuis” kunnen voelen⁹¹. Het is opvallend dat in België ook al na de Eerste Wereldoorlog sprake was van een gunstiger regime voor politiek veroordeelden ten opzichte van commune misdadigers. Zo kon de gevangenisdirecteur een uitzondering maken op het spreekverbod, mochten politiek veroordeelden bezoek ontvangen in een ander lokaal dan de gebruikelijke kamer, werd briefwisseling niet aan censuur onderworpen en mochten zij extra boeken en dagbladen van buiten de gevangenis ontvangen⁹². Dit wijst er nogmaals op dat de collaborateurs niet op hetzelfde niveau werden geplaatst als criminelen en daardoor een ander penitentiair arrangement kregen.

Vanaf 1950 werden alle activiteiten van de Dienst Wederopvoeding Reclassering en Voogdij gecentraliseerd in de strafinrichting van Merksplas en op 31 december 1952 werd de DWRV opgeheven. De Stichting Toezicht Politieke Delinquenten was eerder al op 1 januari 1950 opgeheven en ging op in bestaande reclasseringsinstellingen. In de plannen voor de reclassering van collaborateurs stonden steeds de banden met de buitenwereld voorop. Het minimum van een sociaal leven werd als een vereiste voor (sociale) wederaanpassing gezien. Na de strafvoltrekking werden in Nederland toezichthouders door de STPD aangesteld. Actieve bemoeienis van STPD toezichthouders lijkt echter incidenteel te zijn geweest⁹³. In België stelde Hanssens voogden aan en deelde hun in het begin mee wat de opdracht inhield: “takt en een klare psychologische zienswijze en

88 MARCEL VAN HELMONT, “Bezoeken aan gedetineerden”..., p. 111-113.

89 ARA, DWRV, *Weekverslagen Winterslag, 10-05-48*.

90 NA, DGBR, 217, *Nota aan de commissie met overzicht wat er veranderd is na Fick rapport, z.d.*

91 COMMISSIE FICK, *Rapport...*, p. 11.

92 ERIC MAES, *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf...*, p. 452-457.

93 BRAM ENNING & HELEN GREVERS, “Kollaboration als Pathologie ?...”, p. 184-188.

uiteindelijk het geloof in de morele waarden en de volmaakbaarheid van het menselijk wezen”⁹⁴. Een betere samenvatting van zijn visie op de problematiek, en dat van zijn Nederlandse collega's, had hij hiermee niet kunnen geven.

VI. Besluit

De vraag die veelal gerezen is in de studies over de bestraffing van collaboratie is of de 'heropvoeding' gelukt of mislukt is. Luc Huyse en Steven Dhondt stellen bijvoorbeeld vast dat de 'wederopvoeding' in België mislukt is. Volgens de auteurs concludeerde William Hanssens dat immers destijds zelf⁹⁵. Naast het feit dat Hanssens dit in de desbetreffende teksten helemaal niet heeft geconcludeerd⁹⁶, zou een andere vraag over dit fenomeen gesteld moeten worden. In de vraag of 'heropvoeding' wel of niet is gelukt schuilt immers de veronderstelling dat 'heropvoeden' een reëel doel is. Het is echter de vraag of dat ook zo is. Zoals de socioloog Willem Schinkel bijvoorbeeld treffend opmerkt, zijn “eenmaal gesocialiseerde categorieën (...) niet met een cursus metaalbewerking te vervangen”⁹⁷. Derhalve zou een andere vraag gesteld moeten worden naar de impact van het werk van de DWRV en de STPD, namelijk hoe hun penologisch discours gevormd was en wat de gevolgen waren van hun beleid voor bestaande penitentiaire gebruiken. Een volgende logische stap in het onderzoek naar deze heropvoedingpolitiek is te kijken naar hoe dit beleid in de praktijk uitpakte en hoe het beleefd werd door de collaborateurs. Ook hierbij zal een vergelijking weer interessant kunnen zijn.

Eind jaren veertig was het aantal opgesloten collaborateurs in beide landen sterk verminderd, de meesten waren inmiddels in vrijheid gesteld. Dit werd als het moment gezien om de leidende beginselen van het gevangeniswezen opnieuw te bepalen⁹⁸. Resocialisatie, detentie gericht op maatschappelijke 'wederaanpassing', werd hierbij het algemene uitgangspunt voor zowel Nederland als België. Vernieuwingen in de gevangenis dienden hiervoor aangebracht te worden. Aan de ene kant waren de vernieuwingen noodgedwongen ontstaan door de toestroom van collaborateurs. Zowel in Nederland als in België werd al sinds 1918 geprobeerd het cellulaire stelsel af te bouwen ten gunste van een gemeenschapsregime. Met de enorme toestroom geïnterneerden van 1944-1945 werd dit afgedwongen, er was niet voor iedereen een cel voorhanden. De

94 ARA, DWRV, *Brief aan voogd van directeur Hanssens, 09-01-1949*.

95 LUC HUYSE, *Onverwerkt verleden...*, p. 163. Zie voor de conclusie dat 'heropvoeding' in België niet is gelukt ook: JEAN-MARC VANDERLINDEN, "La réinsertion socio-professionnelle des anciens de la 'Légion Wallonie'. Première approche", in *Cahiers-Bijdragen*, 1991, 14, p. 203-268. Elisabeth Bruyneel stelt ook de vraag of de heropvoeding een geslaagde missie was (ELISABETH BRUYNEEL, *Dagboek achter tralies...*, p. 174).

96 William Hanssens concludeerde alleen dat de *beroepsopvoeding* niet wilde slagen, veelal door gebrek aan financiële en materiële ondersteuning.

97 WILLEM SCHINKEL, "Reïntegratie? Me reet! De Nederlandse gevangenis: insluiting of uitsluiting?", in *Sociologische Gids*, 48, 2001-4, p. 438.

98 "België en het internationale congres voor strafrecht en strafbehandeling's-Gravenhage 1950", in *Bulletin van het bestuur der strafinrichtingen*, 1950-6, 249.

regel van de gevangenschap, die op dat moment in sommige Nederlandse gevangenissen nog gedragen moest worden, kon niet gehandhaafd worden omdat er simpelweg niet genoeg kappen beschikbaar waren. Gevangenisdirecteuren zagen zich gedwongen om deze maatregel, net als de maatregel van het stilzwijgen, te verlaten ⁹⁹.

Dit neemt niet weg dat dergelijke veranderingen gewenst waren. De vrijheidsberoving als straf werd nu als bevredigend genoeg gezien, bijkomende maatregelen werden als onnodig vernederend ervaren. Zo werd bijvoorbeeld in België in 1949 de regel van het stilzwijgen officieel afgeschaft omdat het 'barbaars' was ¹⁰⁰. Bijkomende maatregelen waren voor de collaborateurs echter al langer in onbruik geraakt en het is opvallend dat dergelijke vernieuwingen in eerste instantie alleen op hen van toepassing waren. Zij genoten een speciaal regime omdat zij in de ogen van de betrokken juristen vooral niet nog meer verbitterd mochten raken ¹⁰¹. Om te voorkomen dat zij een groep paria's in de samenleving zouden vormen was resocialisatie gewenst. Het leven en werken in gemeenschap werd hiervoor als het meest geschikt geacht.

In de vergelijking tussen België en Nederland valt op hoezeer de achtergronden van beide betrokken professionele groepen verschilden. In België is de overeenkomst in de ULB-achtergrond van de betrokkenen opvallend. In hun visie op 'goed' burgerschap lijkt het te gaan om een filosofisch materialistische duiding. Arbeid was in hun ogen heilzaam voor het herstel van zowel de individuele collaborateur als voor de Belgische staat. De sterke rol van de homogene groep ULB'ers in de bestraffing van collaboratie en de centrale betekenis die zij hierbij aan de Belgische staat toekende, staat in schril contrast met het optreden van de Nederlandse staat die meer ruimte liet voor particulier initiatief waardoor er een meer heterogeen gezelschap betrokken raakte bij de 'heropvoedingpolitiek'. Er was geen eenduidige ideologie en 'goed' Nederlands burgerschap vertaalde zich een discours van re-integratie waar gemeenschapszin voorop stond. Opvallend in de vergelijking tussen België en Nederland is echter ook hoe de betrokken professionele groepen streefden naar humanisering en modernisering van het gevangeniswezen en hoezeer hun visies een blijvende betekenis op het penitentiaire regime hadden.

---

* Helen Grevers (°1986) studeerde Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht en is momenteel verbonden als onderzoeker in opleiding aan het NIOD, Instituut voor Oorlog-, Holocaust- en Genocidestudies. Hier werkt zij, onder begeleiding van prof. dr. Peter Romijn, binnen het NWO project "The long-lasting legacy of collaboration. The exclusion and integration of former national socialist milieus in Dutch society" aan een proefschrift over strafinrichtingen voor collaborateurs in België en Nederland tussen 1944-1950.

---

99 Groninger Archieven, Archief gevangenis Groningen, 2018, *Brief directeur gevangenis, 01-05-1946*.

100 ERIC MAES, *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf...*, p. 473.

101 Proces verbaal van de vergadering van de Hoge Raad der Gevangenissen, 16 november 1948, in *Bulletin van het bestuur der strafinrichtingen, 1949-12*.